

ԲՐՐՈՅԱԿԱՆ, ՈՒՄՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԻԳ. ՅԱՐԻ 1909

Տարեկան 15 ֆր. ոսկի — 6 ռբ.:
 Վեցամսեայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 ռբ.:
 Մեկ թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 1 ՅՈՒՆՈՒՍՐ

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

† Գ Ե Ն Ր Ի Կ Ո Ս Գ Ի Ի Բ Շ Մ Ա Ն *

1848—1908

Մունուար 28ին (1908) մեռաւ Ետրասըրզի Լայպէր Վիլհելմ* համալսարանին կարգաւոր Պրոֆեսորը Դիւտ. Հենրիխու Հիւբշման (Johann Heinrich Hübschmann) Փրայքուրգի մէջ, ուր կը կենար իւր մօրեիմ* ազգականաց քով ծանր հիւանդութենէ մը բուժուելու նպատակաւ:

Ծնաւ Էրֆուրտ 1848 Յուլիս 1ին, յամախեց նոյն տեղուան Ա. աստիճանի միջնակարգ վարժարանը եւ նոյնը իբր քաջ աշակերտ աւարտելէն ետքը, պատրաստուեցաւ առանձնապէս գիմնագիտի, որպէս զի քանասիրութեամբ կարենայ զբաղիլ. իրօք ալ 1868 Սեպտ. 20ին աւարտեց մեծ յաջողութեամբ նոյն գիմնագիտը:

* «Հանդիսիս» անցեալ տարւան Մարտ Թուոյն մէջ խոստացած էինք հանգուցեալ Հիւբշմանի, համալսարան չայագէտին կենսագրութիւնը տալ. այս նպատակաւ զիմած էինք մեր յարգելի աշխատակից Դր. Կարստի՝ խնդրելով իրմէ. որ համի Հիւբշմանի մասին կենսագրական տեղեկութիւններ հաղորդէ մեզ: Գարստ, որ այժմ իւր Ուսուցչին Հիւբշմանի յաջորդած է, յանձն առած էր մեր այս խնդրքն ամանայն սիրով եւ

ուրախութեամբ կատարել. եւ ահա իւր այս խոստովը կ'իրագործէ նոյեմբեր 20 Թուակից նամակաւ մե՛զ հրկեւով խմբագրութեանս՝ մեծանուն գիտնականին կենսագրութիւնը, զոր կը թարգմանենք հոս գրեթէ անփոփոխ, աւելցնելով մեր կողմանէ չայագէտին այն ամէն ուսումնասիրութիւնքը եւ անոնց թարգմանութիւնքը, որ Հայոց հետ սիրտ կապակցութիւն ունին:

Ասոր վրայ մտաւ Ննայի համալսարանը, ուր տարի մը մնալով Պրոֆ. Մերքուէն ստացաւ հայերէնի առաջին ծանօթութիւնները, իսկ արքունի խորհրդական Դր. Շլայէրէն ստրվեցաւ հնդիկ-գերմանական լեզուաց համեմատական քերականութիւն: 1869 Հոկտեմբերին գնաց Տիւբինգէն, յետոյ Լայպցիգ, ապա Միւնխէն, ուր 1872 Փետր. 10ին մեծ գովասանք ընդունեցաւ Դոկտորական ատիճան: 1875ին հատուտութեամբ Լայպցիգ արիական լեզուաց համար եւ հազիւ տարի մ'ետքը 1876ին արտաքոյ կարգի Պրոֆէսոր անուանուեցաւ: 1877ին միեւնոյն ժամանակ թէ Գրացի եւ թէ Շտրասբուրգի համալսարանները կոչեցին զիրքը, բայց Հիւքշման վերջինը նախընտրեց: 1885ին աշնան՝ Հալլէի համալսարանը մեծ պաշտօն մ'առաջարկեց իրեն, բայց դժբախտաբար Հասարակաց Կրթութեան նախարարը Ալեհօֆ չհաստատեց զայն: Նմանապէս 1900ին ալ Վիեննայէն շատ պատուաւոր պաշտօնի մի կոչուեցաւ. սակայն ինքը յանձն չառաւ, որովհետև որեւիցէ անափառութենէ ճեղու էր եւ կը ծաղկէր այն գիտունները, որոնց անափառութիւնը մեծագոյն էր քան իրենց գիտութիւնը:

Լեզուագիտութիւնը յանձին Հիւքշմանի կը կորսնցընէ իւր առաջնակարգ պաշտպանը՝ զարմանալի տիեզերականութեամբ օժտուած, որուն նմանը հազիւ կրորդ կը գտնուի: Իւր լեզուաբանական դասախօսութիւնները հաւասարապէս կը տարածուէին հնդիկ, Վիդասպրա, Սամսկրիտ, Նրանեան, Զինդ, Հին-պարսիկ, Պահլաւ, Շոր-պարսիկ, ապա Հայ, Յոյն, Լատին եւ գլխաւորաբար Գերման լեզուաց վրայ: Բայց ամէնէն աւելի ինքզինքը Արեւելագէտ կը զգար եւ իրրիւ այսպիսի երեւելի հանդիսացաւ պաշտօնեւէի եւ պարսկերէնի վրայ բրած ուսումնասիրութիւններովը. յիշելու է նոյն իւր հիմնական խաղաղութիւնները Ռոսետաց լեզուին վրայ, որ իրմով ուղիղ լուսաւորութիւն ընդունեցաւ: Սակայն Հիւքշմանի քուն գլխաւոր եւ սիրական աշխատութեան դաշտն եղաւ Հայագիտութիւնը, որուն վրայ գործեց ճշմարիտ դարազուլի մը կազմելով: Թէնւ չէին պակսեր իրմէ յառաջ ալ յանդուգն մտքեր, որոնք գիտութեան այս ճիւղին նուիրած էին իրենք զիրենք, ինչպէս Շրէօդերի «Գանձ», ին (1711) լոյս տեսնելէն ետքը Հայագէտներու գրեթէ անընդհատ շարք մը — որոնց մէջ այս տեսակէտէ իրենց մեծագործութեամբ նշանաւոր հանդիսացան Միխիլարեանք — զրադած էին հայերէն լեզուի ուսումնասիրութեամբ, բայց այս ամէնը անկանոն հետազոտութիւն մըն էր, զուրկ հաստատուն հիմ: Հայերէնը, զոր Հայկայ որդիք վստահ ինքնագիտակցութեամբ եւ մասամբ յիշատի իբրեւ մարդկային սեռին հազոյն լեզուն կը համարէին, արեւմտեան գիտուններէն մերթ սեմական, մերթ տուրանեան, մերթ կովկասեան եւ կամ՝ խառնակ լեզու մը եւ ի վերջոյ Փրիդրիխ Միլլէրի հետ երանեան համարուեցաւ:

Բայց ահա հրապարակ ելաւ Հիւքշման եւ կարծես հմայիչ զօրութեամբ մը լուսաւորեց այս միջին եւ գաղտնիք լի սահմանը: Հիւքշման եղաւ որ քննական ժայնական օրինաց վրայ յեցած՝ ապացոյցոց թէ հայերէնը ոչ թէ, ինչպէս սովորական կարծիքն էր, երանեան խմբին մէկ անդամը, երանեան գաւառաբարբառ մըն էր, այլ ինքնակաց անդամ՝ մը հնդիկ գերմանական ընտանեաց վերաբերեալ բոլորովին անկասի երանեան խմբէն եւ այն ալ՝ ոչ թէ արիական-ասիական, հապա նոյն ընտանեաց երուպական խմբին վերաբերեալ, որ ամէնէն աւելի պաշտօնեւ-լիտուաներէնի մօտ է: Հիւքշման եղաւ, որ իբր առաջին՝ քննիկ հայկա-

կան եւ փոխառեալ քառերու մէջ զանազանութիւն դրաւ: Հիւքման եղաւ որ ծայնագիտութեան եւ ձեւագիտութեան մէջ՝ լեզուական շէնքին գլխաւոր եւ հիմնական օրէնքները գտաւ եւ յօրինուածութեամբ մը հաստատեց: Թանձին Հիւքմանի կը նշմարենք մենք Հայագիտութեան Լեւոսինգը, զոր Հայաստանի պահապան Հրեշտակը յարոյց այնպիսի յարմար ատեն մը, երբ խառնակութիւնը եւ

անապահով կամայականութիւնը այս երկրին մէջ անսահման աղէտից պատճառ կ'ըլլային: Բայց աւանդ, իր առոյգ գործունէութեան մէջ, անբեկանելի զօրութեան եւ ուրախութեամբ ստեղծելու զազաթնակէտին հասած՝ դաժան մարդ յափշտակեց զինքը եւ իր գլուխ գործոցը չպսակուեցաւ. իր կիսկատար թողուցած հռչակաւոր Հայերէն Բերականոթութեան դասական Torso մըն է, որ թէեւ արտաքրտտ չէ ամբողջացած, սակայն զարմանալի ամբողջութիւն մը կը բովանդակէ իր յատակագծին մէջ, որուն վերջնական աւարտումն իր աշակերտները իրենց հազուա-

գիւտ Վարպետին ծրագրին համաձայն պիտի շարունակեն եւ ի գլուխ հանեն:

Հիւրըման լաւ հասկըցած էր նաեւ իւր մշակած միւս մասնամիտքերը՝ ի մասնաւորի երանախօսութիւնը հայերէնի համար գործածել եւ օգտակար ընել: Եթէ միայն հայերէնի վրայ կենդրոնանար իւր քաղոր գործունէութիւնն ու տաղանդը՝ այն ատեն ապահովաբար անմիան վարպետ մը կ'ըլլար:

Հիւրըման հայերէնագիտութեան իսկապէս առաջին խիստ քննադատ հետազոտողն է, յայտնի հանճարեղ յօդոտածական մարդն է եւ միանգամայն իրապաշտ, որ կը ջանայ լեզուն ժողովրդեան չօգիէն մեկնել: Ինքն է լուր հայրն ու հիմնադիրն գիտնական հայերէնագիտութեան, եւ այս տիտղոսը նոյն իսկ Հայոցմէ ծանօցուած եւ տրուած է անոր՝ կենդանութեան ատեն: Եւ եթէ նաեւ իւր այս պատուոյ տիտղոսը ըստ արժանւոյն չգնահատուի մեր բով — վասն զի դժբախտաբար տակաւին ամէն արեւելեան քան թիչ հետաքրքրական է մեզի իսկապէս — սակայն պիտի գայ ժամանակը՝ երբ իւր աշակերտները իւր չօգիէն համեմատ իրենց վարպետին գործը պիտի կատարելագործեն եւ ի գլուխ հանեն, որով փառաց պսակն ալ արժանաւորապէս եւ ամբողջապէս իրեն պիտի տրուի: Իւր աշակերտներն ու իւր գիտութեան նուիրուողներն միշտ պիտի յարգեն եւ սքանչանան անոր վրայ եւ երբեք պիտի չզաղրկին զինքը Jakob (Frimmh), Diezի եւ ուրիշ հիմնադիր նորոգիչներու հաւատարմութեամբ մը նկատել: Թէ ինչ եղած է Հիւրըման իբրեւ գիտուն եւ իբրեւ մարդ, թէ ինչ կը նշանակէ իւր կորուստը, կրնան միայն անոնք ըմբռնել, որոնց հետ կենակցած է Հիւրըման:

Ահաւասիկ իւր երկասիրութեանց ցանկը, որոնց մէկ մասը առանձին լոյս տեսած է, իսկ մաս մ'ալ այլեւայլ լեզուաքանական պարբերաթերթներու մէջ հրատարակուած է:

1. Zur Geschichte Armeniens und der ersten Kriege der Araber, aus dem Armenischen des Sebeos. (Leipzig 1875) 8° II. pp. 44.
2. Ueber die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen. Kuhn's „Zeitschr. für vergl. Sprachforschung“ N. F. III. 1. (1875) pp. 5—49.
3. Ueber Aussprache und Umschreibung des Altarmenischen: „Zeitschr. der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft“ XXX (1876) pp. 53—80.
4. Iranisch-armenische Namen auf karta, kert, gird. ZDMG. XXX (1876) pp. 138—141.
5. Armeniaca I. Das altarmenische L. von P. Seraphin Dr. Dervischjan. ZDMG XXX (1876) pp. 774—779 (Մասնախօսական).
6. Armeniaca. „Zeitschr. für vergl. Sprachf.“ N. F. III. (1877) pp. 400—407.
7. Armenian Philology. London 1877. 8° pp. 7.
8. Armeniaca I. ZDMG. XXXV (1881) pp. 168—180.
9. Armeniaca II. ZDMG. XXXV (1881) pp. 654—666.
10. Armeniaca III. ZDMG. XXXVI (1882) pp. 115—134.
11. Armeniaca IV. ZDMG. XLVI (1892) pp. 324—329 (Թարգմ. ՀԱ. 1892, էջ 363—6).

12. *Die Umschreibung der Iranischen Sprachen und des Armenischen.* Leipzig 1882. 8° IV. pp. 44.

13. *Armenische Studien I. Grundzüge der armenischen Etymologie I.* Leipzig 1883. 8° VI. pp. 102.

14. *Zur iranischen Lautlehre: Kuhn's „Zeitschr. für vergl. Sprachf.“ XXXVI. pp. 153—178.*

15. *Iranica. ZDMG. XXXVIII (1884) pp. 423—432.*

16. *Iranica. ZDMG. XLVII (1893) pp. 622—625.*

17. *Ossetische Nominalbildung. ZDMG. XLI (1887) pp. 319—346.*

18. *Ueber die persische Verwandtenheirat. ZDMG. XLIII (1889) pp. 308—312.*

19. *Die Semitischen Lehnwörter im Altarmenischen. ZDMG. XLVI. (1892) pp. 226—268. Թարգմ. Հ. Բ. Վ. Տաշեան ՀԱ. 1893, էջ 14—18, 81—84, 148—150, 187—189, 213—215, 253—255, 262—266. Մանուկ. Ազգ. Մանկ. Հոս. ԺԵ. էջ 1—70.*

20. *Die altarmenischen Personennamen: Festgruss Roth, 1893, pp. 99—106. Թարգմ. Հ. Բ. Վ. Տաշեան ՀԱ. 1894, էջ 175—178, 208—211. Մանուկ. Ազգ. Մանկ. Հոս. ԺԵ. էջ 125—145.*

21. *Arisches und Armenisches: Indogerm. Forschungen IV. 1895. pp. 112—120.*

22. *Armenische Grammatik. I. Theil. Armenische Etymologie. I. Abtheilung. Die persischen und arabischen Lehnwörter im Altarmenischen. Leipzig 1895. 8° pp. 280.*

— II. Abth. *Die syrischen und griechischen Lehnwörter im Altarmenischen und die echt armenischen Wörter. Leipzig 1897. 8° XXII, pp. 281—575. Հմմտ. առ այս Հ. Գ. Մէլիքիշեան ՀԱ. 1896, էջ 182—4. 1897, էջ 243—249.*

23. *Zur Chronologie der armen. Vokalgesetze: „Sprachw. Abh.“ (Patrubany's) I. Heft 8, pp. 129—172.*

24. *Armeniaca: Strassburger Festschrift zur 46. Vers. deutscher Philol. u. Schulmänner. pp. 69—79. Strassburg 1901. Թարգմ. ՀԱ. 1901, էջ 359—63. Բզմ. 1901, էջ 379—80. 1902, էջ 212—213.*

25. *Karst J., Historische Grammatik des Kilikisch-Armen.: Indogerm. Forschungen „Anzeiger“ XII, 1. pp. 46—63 (Մանկահայտաբան).*

26. *Die altarmenischen Ortsnamen. Mit Beiträgen zur historischen Topographie Armeniens und einer Karte. Strassburg 1904 Թարգմ. Հ. Բ. Վ. Պիլ-գիշեան ՀԱ. 1904, էջ 289—304, 372—379. 1905, էջ 27—28, 53—63, 79—92, 122—127, 186—189, 245—252, 299—308, 376—382. 1906, էջ 7—8, 79—86, 153—158, 187—191, 221—223, 248—250, 310—318, 361—366. 1907, էջ 14—16, 54—60, 177—182, 211—212: Մանուկ. Ազգ. Մանկ. Հոս. 53. 8° էջ ԺԶ+443.*

27. *Armeniaca: Indogermanische Forschungen, XIX (1906) Heft V. pp. 457—480.*

Dr. Karst.

